

La dëscuerta dla

Bin ch'i l'abia sempre parlà 'l türinèis ch'a l'é mia lenga mare, quand i j'era giuvu i l'avria mai pi pensà dë scrivla e ancur menu dë studiela, ma për na serie 'd cuincidence, le cose a sun andait diversament. An efet, se tanti ani fa am piasia anprende le lenghe antèrnassiunaj e d'istà i andasia a praticheje an sël post, an si ùltim temp i l'hai passà vaire giurnà an sij liber a l'arserca 'd parole piemuntèise.

Ant l'istà dël 1972 i j'era andait an Rumania, a l'università 'd Bucarest. Dop chèiche di 'l diretor dij curs a l'ha presentame Gianrenzo Clivio, professor a l'università 'd Toronto, ch'a j'era co 'n grand espert èd la lenga piemuntèisa, èd sua storia e 'd sua cultüra. An prinsipi i suma stait surprèis, mi a sente 'n piemuntèis literari e chiel a scuté na parlà da camp da football. Dop 'n poc, Gianrens a la dine: ma che piemuntèis it parle. I l'hai rëspunduje: cala 'n poc giù, ch'i muntu na frisa su, parèj i parluma l'istessa lenga.

Anlura a l'ha parlame dla Ca dë studi piemuntèis e 'd tante aute cose che mi i savia nen. Turnà a Türin, èl destin a l'ha peui vursù che, a gené dl'an dop, mi i duvèissa trasferime a Montréal, për pijé servissi a l'Istitut italian èd cultüra dël post. Dop na desen-a 'd mèis l'Istitut a l'ha urganisà 'n convegno për ij professor d'italian dël Canada. E sì i l'hai turna ancuntrà Gianrenzo Clivio e 'l piemuntèis. I suma peuj ancuntrasse vaire vire e quand is vèdiu an èsmiava d'esse turnà a ca, tant pi che anlura a Montréal a j'era co Sergio Gilardino, n'aut piemuntèis doc, professor a la famosa Università McGill.

Avenda presentà ne stüdi ch'a dimostrava che 'l Regiment Carignan, èvnüit an Nouvelle del 1665 për difende la culonia fransèisa a j'era piemuntèis e nen fransèis cum a pensavu tüti ij canadèis, la Famija Albèisa a l'avia anvi-

lenga d'oe

tame a presenté st'arserca al *Rëscuscuntr anternassiunal dë stüdi an sla lenga e la literatura piemuntèisa*. La presentassiun an piemuntèis a l'é andaita bin, ma quand ch'a l'an dime 'd mandeje 'l test èscrit an piemuntèis për la püblicassiun èd j'at, i sun restà senza parole, perchè che mi i l'avia mai scrivù 'l piemuntèis e i savia nen a scrivlu.

Per giüteme, ij segretari dël rëscuntr, a l'han dame duntre libretin scrit an piemuntèis, e i sun rangiame. Quand ch'a l'han peuj dame 'l liber èd j'at, i l'hai nutà che vaire parole 'd mè test a fasiu nen part èd mè lessic. Pensand a stu fait, i sun quasi vèrgugname e i sun dime: *ti it mustre a j'auti a scrive e a parlé sue lenghe, e it ses gnanca bun a scrive la tua*. Da cul mument i sun bütame èd bun-a veuja a anprende sta grafia. Për anparela i l'hai lesü 'd test piemuntèis èd vaire épuche e i sun ancurzume che la grafia a l'era nen sempe l'istessa. Quand ch'i turnava a Türin e i l'avia l'ucasiun d'ancuntré le persun-e ch'i cunsiderava ij depositari dla lenga piemuntèisa, ij ciamava 'l perché 'd na strütüra o dna parola, am dasiu sempre l'istessa rësposta: *as dis o as fa parèj, perchè ch'as é sempre fasse parèj*.

I sun peui ancur stait anvità a d'autri Rëscuntr, tüti antessant, ma cul ch'a l'ha antrigame 'd pì a l'é stait cul ch'a fasia undes, co cust an Alba. L'ùltim relatur, un professor alman, a l'ha fait na presentassiun an s'ij Sermun sübalpin. Mi i savia gnanca cosa a füssu, ma 'l relatur a l'ha presentaje cun tant ardur e precisiun ch'a l'ha anpressiunome, bele se i capia nen èl perchè èd tüta cula litania 'd parole ch'a presentava. An tüte manere, a la fin, 'l relatur a la sarà sua bela presentassiun disend bin clair che la lenga dë sti sermun a l'era nen 'l piemuntèis, cume tanti present a

pensavu, ma na *Mischesprake*, val a di na mëscëtta 'd lenghe. Lon ch'a l'ha sorprendüme a l'é che gnün a l'abia faje ëd dumande. Peui, pensandje bin ansima, son am ësmiava logic perché che gnün a l'avia sutman ël test de sti sermun, e dunc a saria stait malfé rëspundie.

An tüte manere, turnà a ca, sperand che cheidün a rëspundëissa al professor alman, i l'hai cercà 'd documenteme sü stu manuscrit, che j'espert a cunsideru dël 1170 e che a l'è stait artruvà dël 1847 ant la Biblioteca Nassiunal ëd Türin. Ij vaire espert italian, fransèis, alman e via fort... ch'a l'avü stüdià la lenga dë sti sermun. a sun mai riessù a deje na culucassiun precisa ant l'ambit ëd le lenghe rumanze. Sinc ani dop ël rëscuntr, vist che pì gnün a parlava dë sti sermun, i l'hai decidù d'andè a la Biblioteca Nassiunal ëd Turin për avèj na futucopia d'ës benedet manüscrit. Le 22 prediche ëd solit a cuminsavu cun n'antrudüssiun an latin, apruprià a la festa reliugiusa e peui a cuntinuavu cun na predica an vulgar e an latin, adata a la festa religiusa ch'as celebrava. Cum as peul imaginé, dop quasi mila ani a l'era nen tant facil capine l'identità, co da part dë stüdius ëd prima forsa.

Cheic mëis prima i l'avia avù na brüita surprëisa: n'amis, ch'i cunussia fin da masnà a l'avia dime ch'a tribülava a lese mie litre, përché ch'a trovava la grafia poc ciaira, specialment për la **o** e la **u**. Alura i l'hai ciamaje anduva ch'a j'eru ij prublema e parèj i l'hai mudificà legerment la grafia, perchè che, se ün ch'a parla na lenga e a riess nen a lesla, a veul di che la grafia a l'é nen giusta. Sta neuva grafia, ch'a peul adatesse a quasi tüte le parlà piemuntëise, a l'é staita adutà da vaire assuciassiun, ma a l'é nen piasüje ai tradissiunalista 'd Turin che, an poche parole, a l'han ustracisame. E son a l'è stait 'n grand vantagi për mi, perchè ch'i sun sempre stait an cuntat cun ëd përsun-e pusitive e i l'hai pudù cuntinué a fé mie arserche, e i l'hai fait ëd dëscuerte e 'd travaj ch'i l'avria mai pì pensà

'd pudeije fé. Prima 'd tüt i sun bütame a lese ël test uriginal dij Sermun, i l'hai lesù ij test piemuntëis pi anpurtant e pi vèj dël passà e i sun fame na gramatica dla lenga piemuntëisa për mè üs. Për lon ch'a rësguarda ij Sermun subalpin, fin dal prinsipi i l'hai nen chërdù ch'as pudëissa parlé 'd na mëscëtta ëd lenghe, perchè che, già da vaire secui, la cesa a vurìa passé so messaggi an manera bin ciaira. Ch'as pensa mac a lon ch'a disia Sant Agüstin, già prima dël 427 dC: *melius est nos repreedant gramati, quam non intelligant populi* (a l'é mej che ij gramatic an criticu, pitost che la gent an capissa nen).

Për cerché 'd capì mej la situassiun, i l'hai decidü 'd tradüe le vintedue prediche an piemuntëis e an italian. E son a l'é stait mutubin anpurtant, perchè ch'a l'ha fame capì che, an fund, as tratava ëd test ëscrit da 'd përsun-e puliglote ch'a j'eru an cuntat cun ëd lenghe mutubin avzin-e, e che 'd vire, për sbalio o perchè ch'a l'avü nen dëspunibila la parola dla lenga ch'a parlavu, forse a duvravu cula ch'aj ëvnisia an ment. Chi ch'a stà an post andua ch'as parlu vaire lenghe o chi ch'ha l'ha stüdià le situassiun ëd le lenghe an cuntat, a l'é al curent dë sti *lapsus linguae*. Ma, për ij sermun, a peul co desse che ste ussiliassiun a siu stait causà dal muniu, o mej dai muniu, ch'a l'han scrivù o trascrit sti sermun.

Dop sta prima letüra i l'hai cuminsà a cheuje d'usservassiun ch'i presentava ant l'arvista dl'academia për avèj ëd cument dij letur, ma a sun rivajne pochi, che però a intravu nen an noss ëstüdi.

Per avèj na visiun cunpleta dle veje parlà dël Piemunt, ant ël prim ëstüdi i l'hai presentà le regule dla gramatica ëd tüti ij test piemuntëis pi vej, për cunpareje cun ij Sermun sübalpin e co cun le lenghe d'oc e d'oïl. Le regule an chestiun a rësguardu j'articuj determinativ, le prepusissiun articulà, ij përnomsuget e cunplement, ij pussessiv, ij dimustrativ, l'andefinì tut, 'l plural, 'l lessic e co d'us-

servassiun an sël sistema vërbal. A 's liber dël 1994 i l'hai daje 'l titul: *Ij sermun subalpin e la lenga d'oe*. Oe a curëspundia a l'italian **si**, al vej fransëis **oil** e al pruvensal **oc**. La presensa dl'averb **oe** a l'e staita mutubin anpurtanta, përché ch'a indicava la presensa ëd na lenga che, forse gnün ëd je stüdius precedent a l'avìa nutà. E dì che l'averb **oe** as treuva ancur an vaire parlà dël Piemunt d'ancheuj, e adess a sun-a é e nen oè, cume quasi mila ani fa, co se as marcava nen l'acent cum as fa ancheui. Bele mac dal meud d'affirmé: oil, oc e oe as capiss ch'as tratava 'd lenghe avsin-e, ma diverse, e a tucava dimustrelu.

Vist che la gramatica a l'è pi stabila che 'l lessic, as é peui co piasse an cunsiderassiun la famosa declinassiun bicasual, *cas sujet e cas régime*, tipica dle lenghe d'oc e d'oil. Ant ij Sermun sübalpin a sun truvassne mac ëd trassee. E son a l'è ducumentà ant ën libretin, antitulà apunto *La lenga d'oe e le lenghe doc e d'oil*. Bin ch'a rivèissu da 'n midem latin e a füssu 'd lenghe an cuntat, le desinense a j'eru diverse, tant an lenga d'oc, che an lenga d'oil, e an lenga doè, co se an st'ultima parlà la declinassiun a l'era quasi sparià,

Për capì mej la situassiun, i l'uma decidü d'arpié la tradüssiun italian-a e piemuntëisa ëd le vintedue prediche. Èl test, ch'i l'uma püblicà del 1996, a l'e stait mutubin anpurtant perché ch'a l'ha cunfërmà l'ipotesi ch'as tratava d'in test ëscrit da 'd persun-e poliglote ch'a parlavu ëd lenghe mutubin avzin-e e che 'd vire o per sbalio, o përché ch'a l'avü nen dispunibil la parola 'd sua lenga, a duvravu cula ch'a je vnissia an ment ëd jaute parlà.

Cume già dit, chi ch'a parla varie lenghe, dzurtüt quand ch'a l'é strac, a l'e facilment suget a ste anterferense, e peui, a tuca ancura arcurdé che le lenghe an chestiun a j'eru ancur nen cudificà cume cule d'ancheuj. Propi pë evité stu problema, an nostra arserca i l'uma decidü ëd deje pi d'anpurtansa a la gramaica, pi stabila che 'l lessic.

E a stu, pruposit ant ël libretin ëd poche pagine del 1998, i l'uma tucà un problema gramatical anpurtant: cul del *cas suget e del cas régime*, ch'a l'era nurnal ant le lenghe transalpin-e, ma pi nen ant le parlà italian-e.

Ant ij Sermun sübalpin a j'e ancura na trassa dë sta dicutumìa, ma le desinense a sun diverse tant an lenga doc, che an lenga d'oil e co an lenga d'oe. Dunc sti esempi a peulu mac cunfermé che la lenga d'oe a l'era avsin-a, ma diversa da le lenghe seure d'oc e d'oil, bin s'a l'avü quasi l'istess sustrà e a füssu ëd lenghe an cuntat.

Ma, malgré tüt, ant le priche dij Sermun as treuvu ëd preuve ancuntestabij, ëd l'identità dë sta lenga. Ch'as pensa mac a j'imparisilab ëd la tersa declinassiun latin-a, che già del 1170 an lenga d'oe a presentavu mac d'esit cume *bontà, sanità, umanità* ... divers da tüte j'aute lenghe dl'istess temp derivà dal latin. En efet, se an lenga d'oil ste parole a finü an é: *bonté, verité*... cule dla lenga d'oc a sùrtiju an *atz bontatz...*, le tuscan-e, ancur ai temp ëd Dante, a presentavu la dental surda o sunura: *beltate o beltade*... E ant ës cas as peul gnanca pensé che sta grafia a füssa curenta ant l'area padan-a o an Ligüria, përché che je scrit ëd Bonvesin da la Riva, mort vers ël 1315, e cui ëd l'Anonim genuvèis, ativ tra la fin dël Dusent e 'l prinsipi dël Tërzent, a nutavu ste vus cun na *ae* final.

Dël 2004, seguend ël sügeriment dël dutur Eandi, i l'hai arpià la tradüssiun dij Sermun sübalpin an piemuntëis e an italian, e a l'é surtijne 'n bel libèr, facil da lese, co përché ël test uriginal a l'é cunpagnà da la versiun piemuntëisa e italian-a, e dunc chi ch'a les a peul fesse n'idea 'd cum as parlava mila ani fa an na part dël teritori che adess as ësciama Piemunt. L'ultima püblicassiun ch'a rësguarda ij Sermun sübalpin: *La lenga d'oe e le lingue d'oc e d'oil* a l'é del 2010, e co custa a l'é staita ristampà da Savèj. Ant ës test as presentu ij cas pi anpurtant ëd la gramatica dij Sermun

subalpin che, malgré j'ani, a l'é tant avsin-a a cula del piemuntèis d'ancheuj. E son as pudria co di për 'l lessic, dunt i presentuma si dapress le vus arlevà për ij camp semantic ëd la famija, dël corp uman e dle bestie.

La famija: *barba, creatura, dona, espos, esposa, faint* (plural pruletic ëd fant), *fil, fila, gener, maisna, mare, mari, moiller, om, pare, parent, vidua, frare*. **'l corp uman:** *col, forqueura, gambe, gola e gula, lenga, man, mangioira, naie, oil* (euj), *os, pe, sanc, sen, testa, vena*. **Le bestie :** *agnel, asen* (asu), *bestia, boi* (beu). *can, cavra* (crava), *columba, fea, fee, leon, liupart, luf, olifant, peissun* (pèss), *porc, serpent, vaqqe, veel* (vitel), *volp*.

A part son, a l'é interessant nutè che quasi mila ani fa a esistia già l'incertèssa an sla prunusia dla **o** e dla **u**, ch'a cuntinua ant la grafia d'ancheuj, ma che prèst a sparirà perchè, s'a cuntinua parèj bin pochi a parleran nostra bela lenga e pi gnün a la scrivrà

A pruposit peui dël termu *piemuntèis*, am ësmija che la prima atestassiun a sia dël 1400 e peuj co ant la *Farsa del Lanternero* ëd l'Alion, dël 1521 e dunc a saria 'n gross anacronism abiné 's nom a le prediche del 1170.

Bin ch'a sia truvasse l'identità dè sta lenga, ai sun ancur tante altre cose nen bin ciaire.

Ij sermun a ne smun-u d'espressiun cume: *a munt e a aval, un fort grop en la gola, ma enpero, cum zo sea cosa che, prave sentenzie, fant semblant* ch'a dimustru che chi ch'a l'ha scrivù ste priche nen mac a savia parlé la lenga dël pupulin, ma co le lenghe 'd cültüura.

Tra le strütüre pen-a signalà an ven bin arcurdé *ma pero*, congiunsiun cun valur aver-sativ, che an Piemont as duvrava al post ëd ma. Ades an italian as custüma duvré mac o però, tütün vaire piemuntèis, bin s'a parlu nen lenga dij so grand, a costum a duvré 'l digrama ma però. Vist che la grafia, la lenga,

ël lessic e lè stil, dij vaire sermun a smiju nen sempre esse euvra ëd l'istess autur, as duvria pensé che a scrivie a fussa nen staita na persun-a sula co a causa 'd j'ussilassiun grafiche. Ch'as pensa mac a *guisa* ch'a l'é nutà 9 volte *guisa*, 20 volte *visa*, e 4 *vise*. E son a peul esse causà dal fait che la lenga a l'era ancora nen stabilisasse e forse co dal fait che ij redatur a j'eru uriginari 'd diverse cuntrà.

Ma a part son, a tuca di che i Sermun sübalpin an presentu co 'd parole che ij dissiunari etimologic italian a na signalu la prima atestassiun vaire ani dop 'l 1170. Dè ste parole nui i l'uma fane na lista ant l'arvista dl'academia numer 21. E si i mensiunuma mac **pigna**, (*pigna do temple*), che i dissiunari etimologic italian a na datu la prima atestassiun adiritura ant ël 1908

Dop avèj parlà dla dèscuerta 'd na lenga tant dèscütua e misteriusa për tanti ani e che a peul dene d'anfurmassiun an sla civiltà le usanse dij nosti prugenitur, am ësmija giust arcurdè le persun-e ch'a l'han giütame ant ës travaj, magari anche senza savèilu. Seguent l'uridin crunologic, ël prim a l'é stait ël professor Clivio, ch'a l'ha anviarame a je stüdi piemuntèis, peuj la Famija Albèisa ch'a l'ha dame la pussibilità ëd segue l'antervent dël professor Wolf, ch'a l'ha cissame a lese ij Sermun, e peuj la Ca dè stüdi piemuntèis e Padre Gasca, ël dutur Eandi ch'a l'ha seguime ant j'arserche e a l'ha püblicà 'l liber dij *Sermoni Subalpini* e *La lingua d'oe e le l'inghe d'oc e d'oil*, e co i tanti amis piemuntèis ch'a l'han sempe ancuragiame, cum a disu j'inglèis, *last but not least*, i ringrassiu 'l professor William Francis Mackey che tanti ani fa, a l'università Laval Qc. a l'ha mustrane cume bugesse ant le ed situassiun ëd bilenghism e ant le situassiun ëd lenghe an cuntat.

A Turin ës buletin a l'é dait an umagi ai client dël Pastificio Giustetto, Via Santa Teresa 19
Ès buletin as peul co lese a l'adressa marcà si dapress: <http://piemunteis.it/buletin-academia>

Èl temp a passa, passumlu bin